

אצבע אלהים היא

מים ראשונים: מספר שנים לאחר כתיבת דף זה, הוספנו את הדף [החרטומים](#). שני הדפים משלימים זה את זה, גם אם חוזרים מעט על אותם מקורות.

ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא ויחזק לב פרעה ולא שמע אלהים כַּאֲשֶׁר דָּבַר ה' : (שמות ח טו).¹

רש"י שמות ח טו – לא ע"י כשפים

אצבע אלהים הוא - מכה זו אינה על ידי כשפים, מאת המקום היא.²

רשב"ם שמות ח טו – מכת מדינה

אצבע אלהים הוא - מכת מדינה ולא על ידיהם של אלו היתה זו, שאילו באו על ידי מכשפות, אף אנו היינו עושים כן.³

אבן עזרא שמות ח טו – החרטומים מחזקים את לב פרעה

בעבור שראו, שעשו כמעשה אהרן בדבר התנין, גם במכת הדם והצפרדע, ולא יכלו עתה לעשות כאשר עשה אהרן, אמרו לפרעה: לא באה זאת המכה בעבור ישראל לשלחם, רק מכת אלהים היא כפי מערכת הכוכבים על מזל ארץ מצרים.⁴

כי כבר פירשתי, כי פרעה לא כיחש הבורא, רק השם שהזכיר לו משה. וזה בדרך: "כי לא ידו נגעה בנו, מקרה הוא היה לנו" (שמואל א ו ט),⁵ על כן חזק לב פרעה. ואשר יחזק זה הפירוש, שאמרו אצבע אלהים היא, ולא אמרו אצבע ה' שהוא אלוהי ישראל. כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים: "העתירו אל ה'" (שמות ח ד), וזה השם הזכיר במכות האחרונות. ועוד, כי משה אמר לפרעה דבר מכת היאור לפני היותה, וככה מכת הצפרדעים, ולא הזכיר לו בתחילה מכת הכנים.⁶

¹ פעם שנייה ואחרונה בה מופיע הביטוי "אצבע אלהים" בתורה (ובתנ"ך כולו) היא בהקשר עם לוחות הברית שהיו כתובים 'אצבע אלהים' (שמות לא יח, דברים ט י). הקבלה (השוואה) זו יכולה אולי לתרום להעצמתה וייחודה של מכת כינים שאכן היה בה משהו ייחודי. דא עקא שהפרשן האמון עלי מקבילות כאלה, בעל הטורים, אינו יוצר קשר בין השניים ואפשר ששתיקתו אומרת דרשני. אולי בהמשך דברינו נמצא הסבר לשתיקה זו של בעל הטורים שאולי בחר, כמאמר חז"ל, לקבל שכר על הפרישה במקום על הדרשה (פסחים כב ע"ב, קידושין נז ע"א ועוד).

² זאת, בהמשך לפירושו בפסוק הקודם על החרטומים שלא יכלו "להוציא את הכנים - לבראותם ממקום אחר, שאין השד שולט על בריה פחותה מכשעורה". שיטת רש"י מקובלת עלינו מגריסא דינקותא ומעוגנת הן בפשט המקרא והן במדרשים, כגון שמות רבה י ז: "כיון שראו החרטומים שלא יוכלו להוציא הכנים מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים, ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות". מכת כינים מסמלת את המעבר ממופתים שגם חרטומי מצרים ומכשפיה יודעים לעשות, לאותות ומופתים שרק בורא עולם, באמצעות נביא אמת, יכול לעשות.

³ ההפך מרש"י סבו ולא כפי שהורגלנו לחשוב! החרטומים לא מגלים כאן שום הכרה בעליונות ה' אלהי ישראל – בודאי לא בעליונות משה ואהרן. הכינים היא בעיניהם פשוט "מכת מדינה". שים לב לקטע בדבריו: "שאלו באו על ידי מכשפות, אף אנו היינו עושים כן". אצל החרטומים יש שתי אופציות בלבד. או כישוף או "מכת מדינה" (מכת טבע). אין אפשרות שלישית, כגון כח אחר שהם לא מכירים, אולי ע"י אלהים אמיתי שאינו מאלילי מצרים (ולא מאלילי עמים ותרבויות אחרות שהם מכירים, ראה שמות רבה ה יד). ברגע שהם לא יכולים לעשות כן, זה לא כישוף. ואם זה לא כישוף זו "מכת מדינה" או גם "גזירת הכוכבים" כפי שנראה מפירוש אבן עזרא להלן.

⁴ בדומה מאד לפירוש רשב"ם (במקומות לא-מעטים יש דמיון רב אם לא זהות ממש בין פירושי רשב"ם ואבן עזרא). אלא שאבן עזרא לא משתמש בביטוי "מכת מדינה", אלא "מערכת הכוכבים" או "אלהים" במונח החילוני של כח. זו "אצבע אלהים" של החרטומים. זה מצב שעשוי לקרות מפעם לפעם ולא בגללו יש לשלח את עם ישראל, בוודאי לא להאמין למשה ואהרן ולה' "אלהי ישראל", שהם מדברים בשמו. ראה גם פירוש אבן עזרא בנוסח הקצר: "וכאשר היה הכנס באדם ובבהמה, אמרו החרטומים אצבע אלהים היא. זו מכת אלהי הארץ היא, ולא בא על ידי משה, כי הנה המכה גם היא בבהמה". הפגיעה בבהמה היא הוכחה שזו מכת מדינה! למי זכות הבכורה על שיטה זו, לרשב"ם או לאבן עזרא? כנראה לשניהם, כמאמר חז"ל: סגנון אחד עולה לשני נביאים". רשב"ם ואבן עזרא חיו ממש באותה תקופה והיו בני אותו גיל. שניהם נולדו בסביבות 1080 ונפטרו בסביבות 1160. זה בספרד זה בצפון צרפת וכווננו זה לדעת זה.

⁵ המקרה שאבן עזרא מתייחס אליו כאן הוא סרני פלשתים שנפגעו מארון ברית ה' ששבו במלחמה עם ישראל ובקשו להשיב את הארון בעגלה חדשה לבית שמש. ראה במקור שם. אבל סרני פלשתים שונים מהחרטומים. הם עושים ניסיון ומניחים גם את האפשרות שהמכה כן הייתה מאת ה', אם הפרות תישרנה ללכת ולא תפנינה את עגליהם הגועים. כתוב שם בפירוש: "ארון ברית ה'". נראה שאבן עזרא מתכוון רק לשאול את הלשון: "כי לא ידו נגעה בנו, מקרה הוא היה לנו" ולא להשוות את שני המקרים.

⁶ פרעה כבר מאמין בה' אלהי ישראל יותר מהחרטומים. החרטומים כל הזמן משווים עם כשפיהם. יכולים לעשות - טוב. לא יכולים - זו "מכת מדינה", "מערכת הכוכבים", מגפה מהטבע וכו'. אבל פרעה כבר אמר במכת צפרדע "העתירו אל ה' ". הוא בקש ממשה ואהרן להתפלל לה', לא סתם לכו עליון ל-"אלהים". אלא שמשה לא הקדים דברים למכת כינים, היא באה בחתף בלי שום אזרה

רמב"ן שמות פרק ח פסוק טו – אין לחרטומים כל יצירה

7... אבל הענין כפשוטו, כי בראות החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים, הודו במעשה אהרן שהיה מאת האלהים, ולכן לא קרא להם פרעה מן העת הזאת והלאה. ולהמעט הענין אמרו "אצבע אלהים" ולא אמרו "יד אלהים", כלומר מכה קטנה מאתו. ולא אמרו "אצבע ה'", כי פרעה ועבדיו לא יזכירו השם המיוחד רק בדברם עם משה, בעבור שהוא יזכירנו להם.⁹

ומה שלא יכלו החרטומים להוציא את הכנים, סיבה מאת השם היתה להם, סכל עצתם ברצונו, שהכל שלו והכל בידו. והנראה בעיני עוד, כי מכת הדם להפוך תולדת המים לדם, ומכת הצפרדעים להעלותם מן האור, יכלו לעשות כן, כי אין בהם בריאה או יצירה. כי לא אמר הכתוב "ויהיו הצפרדעים", רק "ותעל הצפרדע", שנאספו ועלו. רק מכת הכנים היתה יצירה, ואין טבע העפר להיות כנים. על כן אמר "והיה לכנים", ואמר "להוציא את הכנים", כענין: "תוצא הארץ נפש חיה וגוי ויהי כן" (בראשית א כד). ולא יוכל לעשות כמעשה הזה זולתי היוצר יתברך ויתעלה. ואמר ויעשו כן, ולא יכולו, כי השביעו השדים לעשות מאמרם ואין בהם כח.¹⁰

משנת רבי אליעזר פרשה יט עמוד 351 – אצבע הגבורה והבריאה

... באותה שעה חזרו כל חרטומי מצרים והודו, שנאמר: "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא". אין אצבע אלא גבורה, שנאמר: "כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך" (תהלים ח ד).¹¹

מדרש שכל טוב (בובר) שמות פרק ח – מכה מהבורא

ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא. מכה זו מלפני הבורא נשתלחה ולא ממשה ואהרן שאילמלי ממשה ואהרן היא, גם אנו היינו יכולים לעשות ולהוציא כנים.¹²

או התראה שה' עומד להכותו (הדיבור לפני המכה היה רק בין הקב"ה למשה). את זאת נצלו החרטומים ואמרו לפרעה: זה בכלל לא בא ממשה ואהרן ולא מה', זו מכת טבע. עובדה שהם גם לא הזהירו אותך על כך. ואולי גם זה חלק מהקשחת לב מנהיג, דיבורי להקת היועצים שסביבו. ראה שוב דברינו [החרטומים](#) בפרשה זו.

⁷ כשיטתו במקומות רבים, מביא רמב"ן, בקטע שהשמטנו את שיטת אבן עזרא (פירושים רבים של אבן עזרא נשתמרו הודות לציטוטים של פירושו בכתבי הרמב"ן) ומתווכח איתו, כולל המקרה של סרני פלשתים שהוא מביא. ואנו קצרנו והבאנו רק את דבריו של רמב"ן. ראה שם.

⁸ למה דווקא אהרן? ראה שמות רבה י ז: "ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ- א"ר תנחום: א"ל הקב"ה למשה: עפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי, אינו דין שילקה על ידך. לפיכך לקו ג' מכות אלו על ידי אהרן". היינו גם מכת דם וצפרדע הקשורים ליאור שבו ניצל משה.

⁹ רמב"ן חוזר לשיטת רש"י וטוען שהחרטומים כן הרגישו שהפעם זה שונה. שמכת כינים היא "קפיצת מדרגה" לעולם שהוא כבר למעלה מכוחם. ראה דברי רמב"ן פסוק קודם: "שהכו בעפר הארץ ואמרו השבעת השדים ועשו לטיהם כאשר עשו בשאר פעמים להוציא הכינים ולא יכולי". אלא שקשה להם להודות ולכן הם לא אומרים "יד ה'" (מתי בני ישראל אומרים או רואים לראשונה את "יד ה"? – התשובה נסתרת להלן), אלא "אצבע אלהים". אצבע ולא יד, אלהים ולא ה'. אבל הם יודעים את האמת. ופרעה יודע שהם יודעים ושזה כבר למעלה מכוחם ולכן יותר איננו שומעים עוד על חרטומי מצרים בכל המכות הבאות (על עבדי פרעה ועל העם המצרי כן). ראה שגם לפי פירוש רמב"ן יש חשיבות לכך שמשוה לא התרה מראש על מכת הכינים ושפרעה כן אומר מפעם לפעם: "יד ה'". אבל כל זה בשיטתו ולא בשיטת אבן עזרא ורשב"ם.

¹⁰ בפירושו זה הולך רמב"ן בעקבות מדרשים רבים שמצביעים על חוסר היכולת של שדים וכישוף לברוא וליצור. מקור מרכזי הוא מסכת סנהדרין סז ע"ב: "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא - אמר רבי אליעזר: מיכן שאין השד יכול לבראות בריה פחות מכשעורה". ונאם הדברים מפי אומרם שהרי רמב"ן במחלוקתו הידועה עם הרמב"ם טוען, בעקבות סוגיה זו בסנהדרין (שמכחישים פמליא של מעלה", ראה שם), שיש כוח בכישוף. וכבר הבאנו מחלוקת זו כבר מספר פעמים, ראה למשל דברינו [ונתן אלך אות או מופת בפרשת ראה, תמים תהיה עם ה' אלהיך](#) בפרשת שופטים ועוד. כאן שם רמב"ן את הגבול. אין לכישוף כח יצירה. ראה גם פירוש חזקוני (שמות ח יד) שאומר שהחרטומים לא ניסו כלל לברוא כינים חדשות אלא לבטל את מה שמשוה עשה: "להוציא את הכינים – לבטל ... כי בכך ירגישו הבריות. אבל להביא אותם כמו שעשה אהרן לא ניסו, שהרי כבר היה כל עפר הארץ כינים". כאן באנו לנושא מעניין שאכן בכל מקום החרטומים מחקים את מה שמשוה ואהרן עושים (במטה שנהפך לנחש, במים שנהפכים לדם ועוד), אך לא מנסים לבטל את המכה שמשוה ואהרן שמים על מצרים. משה – כן עושה זאת: "התפאר עלי למתי אעתיך לך ולעבדיך ולעמך להכרית הצפרדעים". למה לא יכלו החרטומים להודות באצבע אלהים כבר מכך שאין בכוחם לבטל את המכות הקודמות? האם שוב פרעה ראה מה שהם לא ראו? האם יש כאן תבנית חוזרת של חכמת יוסף מול החרטומים שלא יכולים להגיד לפרעה את פשר חלומותיו? נראה, שבכל מעשה הניסים ועשר המכות יש מלחמה בכשופי מצרים וחרטומיה, השעבוד המאגי, לא פחות מאשר בפרעה המשעבד הפיסי.

¹¹ באמירה "אצבע אלהים", אומר המדרש, יש הכרה בקב"ה כבורא העולם, מי שבאצבעותיו כונן שמים וארץ (ואגב אורחא שוב באנו למחלוקת גדולה בין הרמב"ם לרמב"ן על פשר הדימויים והכינויים הגופניים לקב"ה, אך זה נושא אחר). וכשבני ישראל מגיעים לרגע האמונה הגדול בעקבות קריעת ים סוף, שגם היא סמל למי שברא את העולם ויכול ברצונו לברוא חדשה בארץ, הם מצביעים באצבע על הקב"ה: "ועולי הים היה כל אחד ואחד מראש באצבעו ואומר: זה אלי ואנוהו" (שמות רבה כג טו). ולעתיד לבוא: "עתיד הקב"ה להיעשות ראש חולה לצדיקים לעתיד לבוא ... והצדיקים מראין אותו באצבע ואומרים: כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו עלמות" (ירושלמי מסכת מגילה פרק ב הלכה ד). החרטומים רואים את אצבע אלהים ובני ישראל מראים באצבע על אלהים. וכבר דנו במקצת נושא זה בדברינו [זה אלי ואנוהו](#) בפרשת בשלח.

¹² וכן הוא בלשון דומה במדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ח: "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא. כלומר לא זה המעשה ממשה ואהרן, אלא מכה היא שבאה לעולם מאת הבורא". ראה גם איך הם מזהירים את פרעה ועבדיו, במדרש אגדה

מדרש תנחומא פרשת וארא סימן ה – כל המכות הם אצבע אלהים

... באותה שעה קבץ (פרעה) את כל חכמי מצרים, אמר להם: שמא שמעתם שמעו של אלהיהם של אלו? ... השיבם (למשה ואהרן): איני יודע מה אתם אומרים, מי ה' אשר אשמע בקולו? א"ל הקב"ה: רשע, מי ה' אמרת? מ"י אתה לוקה. מ"י עולה בגימטריה חמישים. אלו חמשים מכות שהביא הקב"ה על המצריים במצרים. במצרים מהו אומר? "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא". ועל היס מהו אומר? "וירא ישראל את היד הגדולה" (שמות יד). כמה לקו באצבע? עשר מכות. חשוב חמש אצבעות שביד הגדולה לכל אחד ואחד עשר עשר הרי חמישים.¹³

ספר החינוך הערת המחבר ד"ה האמת הברור – האותות אינם בסיס מוצק לאמונה

האמת הברור במין האנושי הוא מה שהסכימה עליו דעת רוב בני אדם שבעולם. וכבר הסכימה דעת כולם להאמין עדות אנשים. וברבות המעידים על הדבר שיעידו עליו, אז יתאמת הענין יותר בעיני שומעיו ... וגם כן הסכימה דעת הכל מטעם זה, לקבל מפי אבותיהם וזקניהם עדותם במה שמספרים להם שאירע בימיהם או בימי אבות אבותיהם ... על כן כשרצה האלהים לתת תורה לעמו ישראל, נתנה להם לעיני שש מאות אלף אנשים גדולים מלבד טף ונשים רבים. להיות כולם עדים נאמנים על הדברים. גם למען תהיה העדות יותר חזק ונאמן, זכו כולם למעלת הנבואה. לפי שאין במה שיוודע מצד הנבואה נופל ספק לעולם ... ולולי שזכו לנבואה בכל האותות שעשה משה לעיני פרעה ולעיניהם, היה יכול בעל הדין לחלוק ולומר: מי יודע אם עשה הכל בתחבולות חכמת השדים או בכח שמות המלאכים. ואף על פי שחכמי מצרים וכל חרטומיה, שהיו בקיאים בחכמת השדים והכישוף יותר מכל שאר העולם, הודו בעל כורחם למשה ואמרו לפרעה כי בכח השם עשה, כמו שכתוב [שמות ח', ט"ו] אצבע אלהים הוא, אף על פי כן הרוצה להתעקש יאמר ביתרון חכמתו מהם עשה והודו לו. אבל אחרי הנבואה לא נשאר להם שום צד פקפוק בעיניו, וידעו בברור כי כל המעשים נעשו במצות אדון העולם ומידו הגיע אליהם הכל. והם שראו בעיניהם וידעו הדבר ידיעה אמיתית שאין לבני אדם אמת חזק יותר מזה, העידו לבניהם אשר ילדו אחרי כן, כי כל דברי התורה אשר קבלו על יד משה מב' בראשית עד ל' לעיני כל ישראל, אמת וברור בלי שום ספק בעולם. ובניהם העידו לבניהם גם כן, ובניהם לבניהם עדינו. נמצאת תורתנו בידנו תורת אמת מפי שש מאות אלף עדים נאמנים, שהוא חשבון הכולל כל דעות בני אדם, מלבד טף ונשים.¹⁴

(בובר) שמות פרשת וארא פרק ח סימן טו: "אצבע אלהים - המתינו לו, עדיין לא הפך אתכם כי אם באצבע. וכשיכה אתכם ביד אזי תראו, שנאמר: את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים". החרטומים הם הראשונים להבין שנגמר שלב המופתים שניתן לעשותם גם בלהטים וכשפים, ובמכת כינים מתחילה להיראות קצה ידו של הקב"ה. החרטומים מבינים שאינם יכולים עוד לדמות (להשוות) את עצמם למשה. הם הראשונים להבין שיש פה משהו גדול מהם. לכאורה, מדרשים אלה הולכים בשיטת רש"י, רמב"ן ומשנת רבי אליעזר שהחרטומים מודים בעליונות ה' אלהי ישראל, הם אמנם משתמשים בביטוי "בורא" אך מוסיפים: "מכה זו מלפני הבורא נשתלחה" ומתווכחים עם משה ואהרן (הכל עפ"י המדרש כמובן). אז אולי גם רשב"ם ואבן עזרא יכולים להסתדר עם דרשה זו. כן או כך, האם בכל הודאתם הזו, חזר להם זכרון חכמתו וגדולתו של יוסף?

¹³ בדומה לקטע החשבונאי בהגדה של ליל הסדר של מספר המכות שלקו המצרים. הדרשה הבסיסית היא של ר' יוסי הגלילי שיוצר את היחס של אחד לחמש בין המכות במצרים למכות בים סוף, על בסיס היחס שבין אצבע ליד המכילה חמש אצבעות. (אח"כ באים ר' אליעזר ור' עקיבא ומגדילים את המספרים למאתיים או מאתיים וחמישים מכות על בסיס אותו יחס). אך יש כאן בעיה. אי אפשר לספור את כל עשר המכות כאצבע. אצבע אלהים היא מכה אחת - מכת כינים. עשר מכות הן איפוא עשר אצבעות היינו שתי ידיים! שוב ראיתי בהגדת הריטב"א ובספר אבודרהם ששואלים את השאלה הזו: איך ניתן לומר שכל עשר המכות במצרים היו אצבע אחת? מי שרוצה להתמודד עם השאלה באופן מתמטי, נשמח אם יחכימו. לנו נראה שכדאי לחפש את התשובה בדרך אחרת. מכת כינים מסמנת מפנה והכרה של החרטומים שמה שקורה כאן הוא כבר דבר שונה - מהות אחרת. לא על מכת כינים כשלעצמה אומרים החרטומים שהיא אצבע אלהים, אלא על התופעה הכוללת. על אזלת ידם מול משהו שאינם מכירים. ראה שמות רבה י' ז: "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא, כיון שראו החרטומים שלא יוכלו להוציא הכנים מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות". החרטומים מסתלקים מהתמונה ואינם מנסים (חוששים) עוד לדמות עצמם למשה. כל מה שקורה כאן הוא אצבע אלהים. מכת כינים הייתה נקודת המפנה הפרט שמעיד על הכלל. הסוף של דצ"ד שמעיד על כל שלוש המכות הראשונות וגם עד"ש ובאח"ב שיבואו אחריו. שים לב במדרש שמות רבה שדבריהם של החרטומים הם על הדימוי למשה, על המכות כולן כפי שהמדרש מסיים.

¹⁴ בדברים אלה הולך בעל ספר החינוך באופן ברור בשיטת הרמב"ם הקובע שהאמונה האמיתית היא מעמד הר סיני ולא נס, אות או מופת, גדולים ככל שיהיו. ראה רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א': "משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף. אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו, לא להביא ראיה על הנבואה. היה צריך להשקיע את המצריים - קרע את היס והצילין בתוכו. צרכנו למזון - הוריד לנו את המן ... וכן שאר כל האותות. ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני, שעיינו ראו ולא זר ואוזנינו שמעו ולא אחר". לפי זה, גם עליונותו של ה' במכת כינים - באמצעות משה ואהרן, וגם הודאת החרטומים: אצבע אלהים היא, אינם ערובה, לא בטחון ולא הוכחה לאמונה בקב"ה. תמיד ניתן לטעון שמשה עשה כאן איזה "טריק" - "ביתרון חכמתו עשה". כאן אנו באים לנושא נכבד אחר: אם כך, מדוע כל האותות והמופתים? את מי הם באים לשכנע? את בני ישראל? את המצרים? ראה את דברי הרמב"ם שאינו מזכיר את מכות מצרים, רק את ניסי המדבר! ראה גם מדרש שמות רבה ט ו אשר שם בפרעה לגלוג על האותות שהביא איתו משה: "באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרגולת ואומר להם ... בנוהג שבעולם בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: הזכרנו כבר דרך אגב, בהערה 11 למעלה, את הנושא של דימויים וכינויים גופניים לקב"ה שגם הוא מחלוקת עמוקה בין שיטת הרמב"ם לרמב"ן וקשור לנושא "אצבע אלהים" שבחרנו לדון בו. "מקוצר רוח ומעבודה קשה" לא הספיקונו לעיין טוב בדבר זה אשר דורש עיון רב. למקורות (חלקיים כמובן), ראה רמב"ם מורה נבוכים חלק ראשון פרק מו ופירוש רמב"ן לתורה, בראשית מו א.

מים אחרונים 2: יש אומרים, מעט בבדיחותא, שמכת כינים שונה משאר המכות בשלושה מאפיינים: האחד שאין לפניה התראה כפי שצינינו לעיל; השני, שלא כתוב בה שה' הפלה בין בני ישראל והמצרים כבשאר המכות; והשלישי, לא כתוב שהיא פסקה ... ובהגדת הריטב"א הוא מזכיר שגם בני ישראל לקו בכינים, אלא שלא הצטערו. אולי זו עוד סיבה שהחרטומים הקשו את לבם וטענו שזו "מכת טבע" ולא מאת ה' או משה ואהרן (כשיטת אבן עזרא, רשב"ם וקצת מדרשים). ולאור ההתנסות של הורים רבים עם ראשי ילדיהם הצעירים, אפשר שהחרטומים לא טעו כל כך ...

שצריכין להם. כלום מביאין מורייס לאספמייא? דגים לעכו? (תבן לעפריים, כשפים למצרים)? ... מיד שלח והביא תינוקות מן אסכולי שלהם ועשו אף הם כך, ולא עוד אלא קרא לאשתו ועשתה כך". האם מכת כינים שנתה את התמונה? האם בעקבות הודאת החרטומים "אצבע אלהים היא", ישתכנע פרעה שהאותות של משה הם מעל הכשפים שלו? וכאן כבר גלשנו לנושא נכבד אחר שבמקצת ממנו דנו בדברינו [תנו לכם מופת](#) בפרשה זו בשנה האחרת. ועד כאן לפעם זו.